

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Maceinos Tautinis auklėjimas

2014-03-05

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Bendrakultūriniai tekstai

AUTORIUS: Kęstutis K. Girnius

DATA: 2014-03

Praėjusį mėnesį pirmą kartą perskaičiau Antano Maceinos knygą *Tautinis auklėjimas* (toliau TA). Šis beveik 300 puslapių darbas, Maceinos daktaro disertacija, išvydo pasaulio šviesą prieš 80 metų. Knyga buvo parašyta labai greitai, praėjus vos dvejiems metams po universiteto baigimo, Maceinai dar studijuojant užsienyje. Pats Maceina pažymi, kad „studijoms užsienyje skirti metai (1932–1935) prabėgo beskaitant ir berašant“. „Visur buvau [...] „laisvas klausytojas“, gerokai tingus paskaitoms lankyti, užtat gana uolus sėdėti bibliotekose“. Tad pats Maceina prisipažįsta iš dalies buvęs savamoksliu filosofu. Laisvas skaitymas ir neprisirišimas prie vienos mokyklos suteikia daugiau intelektualinės laisvės, bet ir kartu didina tikimybę, kad bus plaukiojama problemų paviršiuje.

Nesu Maceinos specialistas, neturėjau laiko rimčiau įsigilinti į šio darbo subtilybes, išnarplioti neaiškumus, perprasti kai kurias neotomistines sąvokas ir kategorijas, kurios stipriai ženklina šį jo tekstą. Mano pastabos bus apibūdinamojo pobūdžio ir provizorinės. Nutariau pasidalyti savo išpūdžiais dėl keleto priežasčių. Nors tauta yra svarbi tema, mažai lietuvių mąstytojų yra skyrę jai daug dėmesio. Maceina yra vienas iš nedaugelio mėginusių nuosekliau gvildinti šį klausimą. Kita paskata ta, kad, pasiremiant 1939 m. išspausdintu straipsniu „Tauta ir valstybė“, nūdien yra tapę madinga „demaskuoti“ Maceiną ir jį vaizduoti buvus kripto-fašistu.

Nors TA parašytas 1934 m., kai nacių barbarizmas nebuvo atsiskleidęs visa pilnatve, Maceina griežtai smerkia nacionalizmą ir nacizmą. Nacionalizmas suabsoliutinąs tautą, neigias kitų tautų laisvę, į jas žiūris su panieka ir neapykanta. Nacionalizmas puoselėja militarizmą ir imperializmą, o karo kultas yra esminė nacionalistinės praktikos dalis (p. 274; čia ir toliau visos nuorodos į Maceinos *Raštų* t. 8 (2002), kur perspausdintas TA). Neigdamas tautų lygybę ir pasiduodamas imperialistiniams kėslams, jis yra „tikra prasme dorinis nusikaltimas“. Maceina pabrėžia, kad „kiekviena tauta yra lygi kitai tautai etniniu atžvilgiu“, kad stipresnės tautos neturi teisės paglemžti mažesnių, ir kad „teisės grindimas zoologiniu vertingumu yra grįžimas į „kumščio teisės“ laikus ir pirmas žingsnis į civilizuoatą subarbarėjimą“ (p. 16).

Užsisklęsdamas savyje, besąlygiškai didžiuodamasis savo laimėjimais, atsiribodamas nuo kitų tautų ir jų kultūrų, nacionalizmas nualina savo tautos kultūrą, priveda ją prie skurdimo ir nykimo (p. 282). Pranašišku tonu Maceina teigia, kad Europos likimas „pareis nuo to, ar jis grįš į krikščionybę ir bus išgelbėtas, ar vietoj Kristaus pasirinks Wodaną ir pasuks į barbarybę“ (p. 289). Galime pridurti, kad Maceina negailestingai kritikuoja liberalizmą ir individualizmą, kurie skatina hobsišką visų karą su kitais.

Nors Maceina rašo sklandžiai, nėra visada lengva suprasti, ką jis nori pasakyti. Ristele parašytas *TA* nėra užbaigtas darbas. Net pačios svarbiausios sąvokos, pavyzdžiui, tautinės individualybės, nėra aiškiai pristatomos, esama ir prieštaravimų bei nenuoseklumų. Esminę tautos sąvoką gaubia neaiškumai, tiksliau tariant, Maceina galutinai nesustygavo trijų skirtingų tautos aspektų ar elementų: (a) biologinio determinizmo, (b) teleologinės tautos sampratos bei reifikavimo – tauta traktuojama lyg ji būtų organizmas, turintis paskirtį, palinkimą ir pašaukimą ir (c) stipraus normatyvinio Prado – tautos pašaukimas siejamas su doroviniu universalizmu, tautos nariai ir pati tauta privalanti elgtis dorai ir tarnauti visai žmonijai.

Pasak Maceinos, tautą veikia rasė, aplinka, istorinis likimas. Rasę galime suprasti kaip žmogaus biologinę, genetinę sąrangą ir paveldą, kuris kartu su aplinka sukuria fizinių tautos tipą, turintį poveikio ir dvasiai, taigi mąstymui ir t. t. „Tauta nebus mokslininkė, jei etnis josios tipas neturės gero juslinio pažinimo“, ji nebus menininkė, jei jos tipas nebus nusiteikęs savaimingai kūrybai (p. 150). Be tinkamo biologinio paveldo žmogus negali pilnai įsilieti į tautą. „Svetimo etninio tipo individas negali ligi gelmių suaugti su tautiškomis lytimis, nes materialinis jo pagrindas lieka visados skirtingas ir todėl kūno veikimas nesiderina su tautiškumo reikalaujamu sielos veikimu“ (p. 154). Priešindamasis mišrioms vedyboms su „svetimo rasinio tipo“ žmogumi (p. 155), emigracijai (iš dalies dėl to, kad svetur gyvenantys lietuviai bus veikiami skirtingos aplinkos, tad kursis naujas fizinis tipas ir nukentės kultūrinis vieningumas), skatindamas Bažnyčią drausti „nenormaliems“ žmonėms vestis ir turėti vaikų, Maceina atiduoda savo duoklę laiko dvasiai. Kai kurios užuominos apie rasę ir aplinką išties gali priminti nacių *Blut und Boden*. Bet jis laikė Vokietijoje įvestą priverstinę sterilizaciją „barbariška“ (p. 163), ir griežtai smerkė nacių rasizmą. Pirmoje praėjusio šimtmečio pusėje eugenika užsikrėtė ne tik į autoritarizmą linkusios šalys, bet ir liberalios demokratijos, kaip antai JAV. Skaičiuojant vienam gyventojui, Švedija prievarta ir spaudimu sterilizavo didžiausią savo piliečių dalį: nuo 1930 iki 1970 m. – net 62 000 iš maždaug 6 mln. gyventojų. Dažnai reikėdavo pritarti sterilizacijai, norint gauti pašalpą, išlaikyti teisę į savo vaikus, būti išleistam iš kalėjimo ar psichiatrinės ligoninės.

Maceinos tautos sampratoje jaučiamas stiprus teleologinis elementas, romantizmo paveikta tautos kaip organizmo samprata, neapsieinama be Aristotelio galutinių priešasčių aidų. Kas galioja gilei, galioja ir tautoms, kurios irgi turi polinkius, išsivystančius ar turimus išvystyti. „Kiekviename gamtos sukurtame dalyke glūdi išvidinis linkimas (*Trieb*) išsiskleisti ir apsireikšti regimu pavidalu arba regima ir pastovia lytimi“ (p. 92). Maceina pažymi individo svarbą, teigia, kad tautinė individualybė negali būti atskirta nuo žmogaus ir gali egzistuoti tik individe (*ibid.*), lyg duodamas suprasti, kad tautą sudaro individai ir tik jie, kurie ir išsemia tautos turinį. Bet jis dažniau tautą vaizduoja kaip organinę būtybę, turinčią savo įgimtą paskirtį ir apsprendžiančią tautiečių elgesį ir veiksmus. Tauta, kaip ir žmogus, turi savo

pašaukimą. Visi tautos gebėjimai ir jėgos „telkiasi aplink vieną kurį svarbiausią linkimą, kuris juos apvaldo ir savo charakteriu paspalvina“. Net ir nežinodama, tauta eina „į tam tikrą tikslą, stumiama išvidinių savo prigimties dėsnų“ (p. 314). Maceina aiškina, kad šis esminis polinkis yra įgimtas, patys žmonės jo nesukurs, jį „galima tik *atrasti* [kursyvas mano, – K. G.] pačioje tautos prigimtyje“ (p. 316), taigi pripažinti ir padaryti sava. Šiuo atžvilgiu tauta yra ne tik sąmoningas, bet ir determinuotas organizmas.

Tautos pašaukimas turi tvirtą normatyvinį elementą. Remdamasis savo mokytojo Stasio Šalkauskio mintimis, Maceina pabrėžia, kad tautinis pašaukimas dera su visos žmonijos pašaukimu, yra visuotinio žmonijos darbo dalis. Tauta randa „savo atbaigą ir galutinę prasmę“ universalume, įgyvendindama universaliai reikšmingą, anttautinę idėją (p. 317). Ne tautinis egoizmas, ne tautinės valstybės materialinė gerovė, ne jos karinė galia, o tautos bendradarbiavimas taikiame, kūrybingame žmonijos vystymesi yra veiksmas, įprasminantis ir pateisinantis tautą. Pasak Maceinos, tikrasis patriotizmas tarnauja tautai žmonijoje ir žmonijai tautoje. Reikia siekti gėrio visoms tautoms, nes gėris nepadalijamas (p. 277). Ne visada galime pateisinti ir gėrėtis prigimta tėvynės meile, nes, nusigrėžusi nuo idealų, ji gali išsigimti į barbarizmą ir tuo save sunaikinti (p. 275). Istorijos mokyme neturi būti vietos šovinizmui ir militarizmui. Pasak Maceinos, tautos didybė glūdi ne politikos, bet mokslo, meno ir dorovės žygiuose, tad istorijos pamokose reikia pabrėžti kultūrą, ne politiką, o per kultūrą sieti tautos istoriją su žmonijos visuotine istorija. Skatinamas kritinis žvilgsnis į tautos praeitį: norint ugdyti tikrą patriotizmą, reikia ne tik gerėtis tautos laimėjimais, bet ir atitiesti jos iškrypimus, atgailauti už jos nuodėmes, užtikrinti, kad jaunoji karta nepakartotų praeities klaidų (p. 247). Maceina pažymi, kad karinis auklėjimas negali būti militaristinis, kareiviai turi būti išmokomi kaip gintis, o ne pulti (p. 261). Jaunimą karui rengti galima tik tada, kai jis yra pakankamai subrendęs atsispirti karo pagundoms, kai geba doroviškai įvertinti, ką reiškia žudyti ir žūti (p. 263). Ne tik tauta, bet ir paskiri tautiečiai nuolat raginami dorai ir kūrybiškai gyventi. Dorinė didybė yra visiems pasiekiamą, ir tauta negali būti didi, jei ji nėra dora. Tikras patriotas dorovės reikaluose turi pasiekti tiek, kiek privalo, moksle ir mene tiek, kiek pajėgia (p. 232).

Gali kilti klausimų, kaip visi šie elementai dera. Jei rasė įtakoja žmogaus galvojimą ir veikimą, jei tauta stumiama išvidinių prigimties dėsnų, tai kiek individas yra laisvas įsisąmoninti ir paklusti dorovės reikalavimams? Kaip raginimas palaikyti sukurtą rasinį tipą dera su žmonijos pirmenybės pabrėžimu? Jei nacionalizmas kritikuojamas dėl idėjinio provincializmo, tai kodėl taip baiminamasi vadinamųjų svetimų pradų? Ištraukiant sakinius iš konteksto, Maceinai galima prikergti viską, kad ir ką norėtum, kas kartais ir daroma. Formaliai nėra prieštaravimų tarp biologinio determinizmo, išvidinio tautos palinkimo ir pašaukimo bei normatyvinių elementų. Genetiniai, biologiniai momentai reikšmingai veikia tautos narių elgseną ir mąstymą, įgimti teleologiniai tautos palinkimai ryškėja ir vystosi, iš dalies skatindami, iš dalies lemdami tautiečius skirti pirmenybę visuotiniams žmonijos interesams, dorovės normoms ir kūrybiniais polėkiams. Teleologinės žmonijos, valstybės ar dvasios istorijos bei paskirties sampratos nėra svetimos nei krikščionybei, nei marksizmui, nei XIX a. vokiškajam idealizmui. Krikščioniškasis pradas itin svarbus Maceinai, tvirtinančiam, jog nėra viena gyvenimo sritis negali būti atbaigta be religijos, tad ir patriotizmas niekada nepasieks savo pilnaties be religinio momento (p. 235). Nors

tautos samprata formaliai yra nuosekli, Maceina be rimtų argumentų konstatuoja, kad visi šie elementai tarp savęs dera ir kartu sudaro pagrindą tinkamai apibrėžti tautą bei pagrįsti normatyvinius reikalavimus. Šie reikalai yra sudėtingesni, negu Maceina išsivaizduoja.

TA Maceinai tauta yra ne tik sociologinis politinis darinys, bet ir dorovinė, kūrybinė užduotis, ne mažiau idealas nei tikrovė. Griežtas nacionalizmo kritikas gali tapti jo šalininku, bet ne be radiklios metamorfozės. Norint teigti, kad Maceina patyrė šitokią dvasinį lūžį, negana nurodyti vieną jo straipsnį.